

Олександр Боронь

УДК 821 [161.2 + 133.1] – 3.091 “18”

ТВОРЧИСТЬ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА І ПРОЗА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті зроблено спробу довести обізнаність Шевченка з повістю О. де Бальзака “П'єретта”. Розглянуто обставини та параметри можливого ознайомлення поета з переробкою повісті французького письменника “Метр Корнеліус”.

Ключові слова: лектура, аналогія, вплив.

Oleksandr Boron. Honoré de Balzac's oeuvre and Taras Shevchenko's prose works

This article is an attempt at proving that Shevchenko was familiar with Honoré de Balzac's story “Pierrette”. The author also traces the circumstances and conditions of the poet's possible acquaintance with the revised version of Balzac's story “Maître Cornélius”.

Key words: perusal, analogy, influence.

Поглиблення студій над лектурою Шевченка не раз спонукало літературознавців шукати впливів прочитаних чи згаданих творів на доробок українського поета. І. Франко у статті “Шевченко і критики” (1904) дотепно відтворив схему такого дослідження: “...вишукували всякі подробиці, які їм показували, що читав поет, а опісля вишукували у відповідних письменників аналогії і порівнювали їх із текстами Шевченка. На кінці, виказавши так різні “впливи”, робили звичайно висновки, що, неважаючи на запозичені ідеї, образи, речення, фрази, ба, навіть поодинокі слова, геніальний дух Шевченка змалював, одначе, все оригінально і представив у новому освітленні, новому блиску, новому значенні і т. д.” [15, 236]. Попри кепкування Франка, спробуймо вкотре використати запропонований підхід, не програмуючи, проте, наперед готові висновки. Дослідження кола читання Шевченка має самодостатнє значення. До прикладу, В. Дудко переконливо ідентифікував мимохідь згаданий у щоденнику поета адрес-календар, на що раніше не звертали уваги [5, 121-124]. Здавалося б, неважлива деталь, але в контексті з'ясування джерел Шевченкових відомостей про патріарха Никона вона набуває помітної ваги і

водночас може стати важливим фактом у спробі реконструкції уявлень поета про ширше коло історичних осіб чи подій. Іноді важко передбачити практичне значення того чи того результату, але доцільність повного знання про все, що стосується постаті Шевченка, не викликає нині жодних сумнівів.

Ім'я Бальзака лише раз згадано у творчості Шевченка, а саме в повісті "Музыкант" – в іронічному внутрішньому монолозі розповідача, який наведемо повністю: "Красавицы! особенно красавицы вроде героинь покойного Бальзака, т. е. красавицы не первой свежести, не советую вам танцовать до восхода солнечного. Власть, утвержденная при свете свечей над нашим бедным сердцем, распадается при свете солнца, и обаяние, навеянное вами в продолжение ночи, сменяется каким-то горько-неприятным чувством, похожим на пресыщение. Но вы, алчные пожирательницы бедных сердец наших, в торжестве своем и не замечаете, как близится день и могущество ваше исчезает, как тот прозрачный туман, разостлавшийся над болотом" [18, 184-185]. На думку коментатора повісті Н. Чамати, "Шевченко тут, очевидно, має передусім на увазі героїню <...> повісті "Тридцятирічна жінка" (російський переклад: Женщина в тридцать лет. – СПб., 1833), одну з перших серед жіночих образів того типу у творах письменника, який згодом узагальнено у виразі "жінка бальзаківського віку" [18, 523]. У згаданому виданні з'явилися три із шести оповідань, які остаточного вигляду повісті набули тільки 1842 р. У центрі твору – сильний характер Жулі д'Еглемон, на долю якої випало багато життєвих випробувань. У широкому переносному вживанні вислів "жінка бальзаківського віку" набув саме того значення, яке впливає із процитованого уривка Шевченкової повісті, що ставить під сумнів безпосередню ознайомленість українського письменника із твором Бальзака. Шевченко демонструє тут радше певну ерудицію, відповідність загальному культурному рівню. Він міг дістати відповідну інформацію і з повсякденних розмов, із художніх творів інших письменників, приміром М. Лермонтова, якого любив і читав. Так, на засланні в Шевченка були "Сочинения Лермонтова" [13, 188, № 344], конфісковані під час арешту 1850 р. Очевидно, ідеться про двотомник, який видав О. Смірдин у Петербурзі 1847 р. Другий том містив прозу, зокрема роман "Герой нашего часу", в якому є такий фрагмент: "...он сидел, как сидит бальзакова 30-летняя кокетка на своих пуховых креслах после утомительного бала" [8, 220]. Наведені слова мають джерелом саме "Тридцятирічну жінку" Бальзака [8, 461-462]. Шевченко міг також бачити й інсценізацію повісті французького письменника в Александринському театрі [14, 958-959]. Відбулися лише дві вистави – 16 і 21 листопада 1838 р. [6, 254].

На пряму аналогію до процитованого уривка з повісті Шевченка натрапляємо в оповіданні Бальзака "Родинний мир" (La paix du ménage). Пані де Водремон ніколи не робила помилки й не залишалася на балу, якщо кучері її розпустилися, убрання зім'ялося, а обличчя стало нагадувало обличчя тих, кого долав сон. На відміну від суперниць вона намагалася, щоб ніхто не бачив, як краса її поблякла [2, 14]. Щоправда, російською оповідання вперше з'явилося тільки 1899 р.

Крім численних перекладів творів Бальзака (книжкових і журнальних), незрідка друкувалися літературно-критичні статті, присвячені біографії й загалом доробку французького письменника, а також окремим його творам¹. Можливо, деякі із цих матеріалів Шевченко знав, оскільки після визволення із кріпацтва систематично читав журнали.

Даремно в довідці В. Мовчанюка про О. де Бальзака в "Шевченківській енциклопедії" [16, 320-321] (на відміну, до речі, від "Шевченківського словника"

¹Короткий огляд реценції постаті і творчості Бальзака у журналістиці миколаївської епохи див.: [4, 322-324].

[17, 56]) не сказано про опосередковане ознайомлення Шевченка з повістю Бальзака “Метр Корнеліус” у переробці німецького драматурга й поета Й. Ауфенберга, що, як вважає І. Лілєєва, вельми нецеремонно розправився з оригіналом [9, 344]. Про цю п’єсу згадує автобіографічний персонаж повісті “Художник”, коли повідомляє К. Брюллова про приїзд з України В. Штернберга: “За обедом я сказал Карлу Павловичу о моем счастье, и он пожелал его видеть. Я сказал ему, что мы условились с ним быть в театре. Он изъявил желание сопутствовать нам, если дадут что-нибудь порядочное. К счастью, в тот день на Александрийском театре давали “Заколдованный дом”. В конце класса Карл Павлович зашел в класс, взял меня и Штернберга с собою, усадил в свою коляску, и мы поехали смотреть Людовика XI. Так кончился первый день” [19, 154]. (Російською мовою п’єсу віршами переклав П.Г. Ободовський під назвою “Заколдованный дом, или Смерть Людовика XI”.) Наскільки вірогідні наведені дані (адже цитуємо нехай і значною мірою автобіографічний, та все ж художній твір)? Для цього їх варто перевірити за достовірними джерелами. Трохи вище Шевченко пише: “Я же в то время компоновал эскиз “Иезекииль на поле, усеянном костями”. Это было ночью, часу во втором. Вдруг двери растворяются, – а я углубился в “Иезекииля” и двери забыл запереть на ключ, – двери растворяются, и является в шубе и в теплой шапке человеческая фигура. Я сначала испугался и сам не знаю, как проговорил: “Штернберг!” – “Штернберг”, – отвечал он мне, и я не дал ему шубу снять, принялся целовать его, а он отвечал мне тем же” [19, 152]. В. Судак з огляду на згадку про зимовий одяг так коментує наведений фрагмент: “Шевченко, очевидно, мав на увазі його приїзд з Оренбурзького краю в січні 1840 р. (див.: Художественная газета. – 1840. – 15 марта. – № 6. – С. 27), оскільки з України він повернувся у вересні 1838 р. (див.: Петров П.Н. Сборник материалов для истории Академии художеств. – Ч. 2. – С. 373)” [19, 538]. А вже наступного дня вони разом із Брюлловим дивилися “Зачарований дім”, другий день теж “заклучили спектаклем; давали Шиллеровых “Разбойников” [19, 154]. Як свідчить репертуарне зведення драматичних труп Петербурга, восени – узимку 1838 р. вистави п’єси “Зачарований дім” відбулися 18 жовтня та 20 грудня [6, 257], а “Розбійників” – 18 грудня [6, 304]. Далі розповідач згадує, що “вот уже более месяца, как мы живем вместе с несравненным Штернбергом” [19, 155], і пише про свою присутність на вінчанні К. Брюллова з Е. Тімм: “Все это происходило 8 января 1839 года” [19, 158]. Насправді вінчання відбулося 27 січня 1839 р. [7, 56]. Отже, у повісті, зрозуміло, не бракує часових зміщень, водночас деякі яскраво описані подробиці дають підстави вважати, що Шевченко, без сумніву, бачив постановку “Зачарований дім”, – найімовірніше, 20 грудня 1838 р., бо наступні вистави відбулися лише 26 вересня та 14 грудня 1839 р.

Повість Бальзака “Метр Корнеліус”, написана й уперше опублікована 1831 р., має риси, властиві ранньому періоду його творчості. У творі домінує розважальне начало, французький письменник інтригує таємницею загадкових крадіжок заставних коштовностей із будинку середньовічного лихваря Корнеліуса, жахає читача смертями молодих учнів. Об’єднує виклад, ясна річ, любовна інтрига: кохання Жоржа д’Естувіля до позашлюбної доньки Людовіка XI, одруженої зі старим ревнивцем графом де Сен-Вальє. Повість містить і своєрідний перегук із романом Вальтера Скотта “Квентін Дорвард”: Бальзак дорікає англійцеві незнанням справжнього місця розташування палацу Людовіка XI Плессі-ле-Тур – французький король в обох творах постає одним із провідних персонажів. До слова, згаданий роман В. Скотта Шевченко безперечно знав [18, 158-159].

Можливо, український письменник ознайомився зі ще однією повістю Бальзака – “П’єретта”. Її переклад у журналі “Библиотека для чтения” з’явився під русифікованою назвою “Дуняша” [1, 165-308]. Є вагомі резони стверджувати, що саме цей том журналу поет тримав у руках, оскільки тут у рубриці “Литературная летопись” [11, 14-16] надруковано рецензію, імовірно, авторства О. Сенковського [12, 612] на “Кобзар” 1840 р. У цьому томі опубліковано і другу частину роману Ч. Діккенса “Ніколас Ніклбі”, про який Шевченко згадував у повісті “Художник” [19, 157]. “П’єретта” – сльозлива мелодраматична історія про сумну долю Дуняші Лорен. Дівчинку з меркантильних міркувань узяли на виховання родичі, що жорстоко поводитися з нею. Твір Бальзака змістом дещо нагадує повість Шевченка “Несчастный”, але аналогії між обома текстами можуть бути тільки приблизними й випадковими. Французький письменник докладно змальовує внутрішні порухи персонажів, відтворює їхню психологію, чого немає в Шевченка, що обмежується переважно описом зовнішніх подій і прямими поясненнями. В усякому разі згадану повість Бальзака з високим ступенем вірогідності варто додати до кола Шевченкового читання.

Подекуди дослідники в контексті типологічних збігів творчості Шевченка і Бальзака згадують роман другого з названих митців “Селяни” (незавершений, 1838–1847). Однак Ю. Бойко щодо цього роману зауважує: “...тут знаходимо <...> деяку дозу штучності у вульгаризації селянина, у надмірно підкресленій матеріалізованості його інтересів, що скоріше впливало з психології самого Бальзака, типово-практичного буржуа” [3, 73]. Справді, концепція роману становить пряму протилежність Шевченковому баченню селянства в повістях, в яких превалює замилювано-ідилічне змалювання хуторянського життя, що не виключає, однак, іноді доволі прозорих натяків на кріпосницьку дійсність – у тих межах, які визначив собі письменник з огляду на цензуру, оскільки спершу розраховував на публікацію. Ясна річ, симпатії Шевченка були цілковито на боці простих хліборобів, чого не скажеш про Бальзака. На думку Д. Наливайка, французький романіст у “Селянах” користувався відомостями, отриманими від Е. Ганської: про поміщицьке землеволодіння, про труднощі ведення господарства, про “невдячність” і “варварство” селян і т. д. [10, 178]. Утім у зображенні економічних обставин Бальзак усе-таки спирався на французькі реалії, бо на його батьківщині утверджувалися буржуазні відносини, тоді як в Україні, як і у всій Російській імперії, зберігалось кріпацтво.

Зрозуміло, значення творчості О. де Бальзака для Шевченка не варто перебільшувати. З одного боку, немає помітних ознак її безпосереднього впливу на повісті українського письменника. З другого ж, випадкова, на перший погляд, згадка імені французького романіста в Шевченковій повісті насправді доволі показова в контексті інтелектуальних обріїв поета і його лектури зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальзак. Дуняша // Библиотека для чтения. – 1840. – Т. XXXIX. – Отд. II. – С. 165-308.
2. Бальзак О. де. Собр. соч.: В 15 т. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1952. – Т. 2. – 636 с.
3. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури // Бойко Ю. Вибрані праці. – К.: Медекол, 1992. – С. 11-73.
4. Гроссман А. Бальзак в России // Литературное наследство. – М.: Журнально-газетное объединение, 1937. – Т. 31/32. – Русская культура и Франция. – Кн. II. – С. 147-372.
5. Дудко В. Тарас Шевченко: джерелознавчі студії. – К., 2014. – 416 с.
6. Ельницкая Т. Репертуарная сводка // История русского драматического театра: В 7 т. – М.: Искусство, 1978. – Т. 3. – С. 218-338.
7. Жур П. Труды і дні Кобзаря. – К.: Дніпро, 2003. – 520 с.
8. Лефматов М. Собр. соч.: В 4 т. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1981. – Т. 4: Проза. Письма. – 591 с.
9. Лилеева И. Бальзак на русской и советской сцене // Паевская А.В., Данченко В.Т. Оноре де Бальзак: Библиография русских переводов и критической литературы на русском языке. 1830–1964. – М.: Книга, 1965. – С. 342-350.
10. Наливайко Д. Оноре Бальзак: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1985. – 198 с.

11. [Сенковський О. (?)]. Кобзарь. Т. Шевченка // *Библиотека для чтения*. – 1840. – Т. XXXIX. – Апрель. – Отд. VI. – С. 14-16.
12. *Тарас Шевченко в критиці*. – К.: Критика, 2013. – Т. 1: Прижиттєва критика (1839–1861). – Іх, 804 с.
13. *Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії. 1814–1861*. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Видавництво при Київському державному університеті видавничого об'єднання “Вища школа”, 1982. – 432 с.
14. *Театр*. Александровский театр. Женщина в тридцать лет, комедия в 3-х д. / Пер. с франц. И. В. Валберха // *Литературные прибавления к “Русскому инвалиду”*. – 1838. – 26 ноября. – № 48.
15. *Франко І*. Збір. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 35. – 512 с.
16. *Шевченківська енциклопедія: У 6 т.* – К.: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка, 2012. – Т. 1: А–В. – 744 с.
17. *Шевченківський словник*. – К.: Головна редакція УРЕ, 1976. – Т. 1. – 414 с.
18. *Шевченко Т*. Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – 591 с.
19. *Шевченко Т*. Повне збір. тв.: У 12 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4: Повісті. – 599 с.

Отримано 28 жовтня 2014 р.

м. Київ

